

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні метою підвищення кваліфікації вчителів є підготовка і перепідготовка педагогічних кадрів відповідно до освітніх євростандартів. Вітчизняна та зарубіжна педагогічна наука і практика накопичили значний досвід у галузі різних педагогічних технологій, оволодіння якими вчителем може сприяти відповідності його кваліфікації згідно з європейськими вимогами, що висуваються до сучасного педагога.

В цілому, дослідження, спрямовані на вивчення інтенсифікації підвищення кваліфікації вчителів здійснюються у двох основних напрямках: перший – компетентно-орієнтований (В.П.Андреєва, В.В. Біляков, Л.Г. Бобкова, М.Г.Вороніна, О.Е.Вальє, Л.І. Єлісеєва, А.Г. Казакова, Н.І.Мицькевич, Т.Д.Пашкевич, Л.Ф. Севрюгова, Л.В.Філатєва тощо), другий – особистісно орієнтований (О.Л.Балан, А.А.Бистров, А.Г.Гусєв, Д.Ф. Ільєсов, О.В.Кардашина, Н.В.Лукіних, В.А. Ликова та ін.). Усі праці виконані в теперішній час (1998-2008 рр.).

Перший напрям складають дослідження в галузі ознайомлення вчителів з інноваційними педагогічними технологіями – роботою з персональним комп'ютером, роботі в Інтернеті, оволодіння новими навчальними програмами, методиками. У межах методології психолого-педагогічних наук відзначається, що впровадження в процес педагогічної перепідготовки нових інформаційних технологій слід розглядати не тільки в рамках нових навчальних дисциплін, але й як фактор, що змінює структуру змісту навчальних програм курсів підвищення кваліфікації. Це можна простежити в дослідженнях, пов'язаних із загальними педагогічними аспектами втілення інноваційних навчальних технологій (С.І.Архангельський, В.П. Беспалько, Б.С.Гершунський, В.М.Глушкова, В.А. Новикова, В.В.Рубцова, А.Я.Савельєва, Н.Ф.Тализіна).

У працях Н.І.Мицькевича розглянуто теоретичні засади дидактичної системи підвищення кваліфікації вчителів: критерії відбору змісту післядипломної освіти, методів і нових організаційних форм навчання, виявлення шляхів її диференціації та врахування потреб школи. Дослідниця розглядає підвищення кваліфікації вчителів як інтегративну частину цілісної і довгострокової програми розвитку освітньої системи. На нашу думку, викликає інтерес погляд автора на навчання слухачів методології евристики, що спонукає їх до синергетичного підходу у вирішенні професійних завдань [2].

Низка праць присвячена методикам проектування змісту професійної системи підвищення кваліфікації для вчителів природно-математичного та гуманітарного циклів (В.П.Андреєва, О.Е.Вальє, М.П. Сибірська, Н.І.Стаценко). Перераховані автори відзначають як фактори, що сприяють підвищенню кваліфікації вчителів інтеграцію знань, принципи розливарного навчання, самоосвіту вчителя, блочно-модульну педагогічну технологію, комплекс інтеграційних дидактичних ігор, комп'ютеризацію та дистанційне навчання.

Вивчалися особливості навчання дітей сільських шкіл та міських шкіл різних типів: загальноосвітніх, шкіл-гімназій, ліцеїв, приватних шкіл. Л.Г.Бобкова досліджувала проблему педагогічного сприяння вчителю сільської школи в розвитку професійної компетентності (у системі підвищення кваліфікації) шляхом комп'ютеризації і впровадження дистанційної освіти.

Аналіз зарубіжних досліджень виявляє перехід доекстенсивного розвитку сфери підвищення кваліфікації вчителів (поширення мережі освітніх програм, курсів, оновлення окремих компонентів навчального процесу) до інтенсифікації на основі інтеграції навчальної та професійної діяльності вчителя (Л.Валлі, Б.Гебер, Д.Зелінські, В.Холі). При цьому, на думку американських дослідників Л.Валлі та В.Холі, процес підвищення кваліфікації вчителів найбільш ефективний в умовах колективної діяльності: спільних обговореннях, пошуку рішення загальних для всіх учителів проблем, створенні групових проєктів, колективної дослідно-експериментальної роботи. Автори підкреслюють важливість співробітництва для корекції індивідуалізму та ізоляції, властивої педагогічній професії, а також для професійного збагачення кожного учасника роботи, створення загальних норм і цінностей [5].

Узагальнюючи зазначене вище, ми виокремили такі положення, що стосуються компетентно-орієнтованого напряму досліджень у галузі перепідготовки вчителів:

- сучасні умови розвитку освіти в Україні потребують використання нових технологій, методів та форм перепідготовки вчителів;
- відбір змісту програм для курсів підвищення кваліфікації, а також визначення структури навчального матеріалу необхідно виробляти при постійному врахуванні потреб школи, що динамічно змінюються, як системи і максимально інтегрувати процес підвищення кваліфікації у шкільне середовище;
- зростання професійної компетентності вчителя здійснюється під час використання інтегрованих дидактичних систем, комп'ютера, ресурсів Інтернету та дистанційного навчання;
- процес підвищення кваліфікації вчителів найбільш ефективно відбувається в умовах взаємодії і співробітництва із застосуванням методів групового вирішення творчих завдань (методи Дельфі, "чорного ящика", щоденникових записів) та колективного стимулювання творчих пошуків (методи мозкового штурму, синектики).

Інший напрям поєднує роботи, присвячені розвитку і вдосконаленню навичок особистісно орієнтованої педагогічної технології в умовах курсів підвищення кваліфікації вчителів. Удосконалювання соціокультурної підготовки педагога базується на ідеї переходу до діалогічної стратегії педагогічного спілкування, соціального розвитку, самоуправління, взаєморозуміння і взаємодії з учнем. Розробки в галузі особистісно орієнтованих педагогічних технологій відображено в дослідженнях наших сучасників О.В. Бондарєвської, І.А. Зимньої, А.А. Реана, Н.І. Формановської, М.І. Шиловой та ін. Мету особистісно орієнтованої педагогічної практики вчені вбачають у створенні середовища розвитку особистості людини третього тисячоліття шляхом посилення потенціалу педагогічної взаємодії.

Вивчення комунікативної діяльності вчителя в умовах регіональних інститутів удосконалення вчителів стало предметом спеціального дослідження А.А.Стуканова. Автором розглядається комунікативна діяльність учителя як основний критерій оцінки професійно-педагогічної компетентності вчителя, аналізуються особливості взаємозв'язку і

взаємовідповідності комунікативної діяльності вчителя соціокультурним умовам. А.А.Стуканов відзначає, що вплив негативних факторів на міжособистісну педагогічну взаємодію може компенсуватися перетворенням школи в центр підвищення кваліфікації педагогів з проблем комунікативної діяльності. Такий підхід, на думку автора, покликаний збагатити та реалізувати гуманістичний потенціал освітнього процесу в школі.

Ресурси використання нейрон-лінгвістичного програмування (НЛП-підхід) у гуманізації освіти розглянуто в роботах В.А.Ликової, присвячених вивченню найбільш розповсюджених помилок педагогічного мислення, неусвідомлених стереотипів взаємодії в системі "вчитель-учень" і шляхам їх подолання. Дослідниця узагальнює професійно-педагогічні стереотипи, аналізує природу їх утворення, ефекти впливу на педагогічну діяльність. Проблеми вдосконалення педагогічної взаємодії вона досліджує в умовах шкіл – експериментальних майданчиків інституту вдосконалення вчителів.

Серед сучасних досліджень, присвячених оптимізації педагогічної взаємодії, важливе місце посідають праці, які вивчають окремі феномени, що спостерігаються в педагогічній практиці. Особливе місце серед них займають праці Р.І.Хмелюк, пов'язані з вивченням технологій професійно-особистісного вдосконалення сучасного вчителя. Питання самопрезентації вчителя розглядаються автором як феномен особистісної поведінки, що виникає в умовах суб'єкт-суб'єктних відносин. При цьому, самопрезентація вчителя виступає як складно організований процес регуляції враження, яке справляє суб'єкт, з урахуванням специфіки соціальних ситуацій і вираження уявлень про себе. Формування позитивної самопрезентації вчителя, на думку Р.І.Хмелюк, пов'язано з дотриманням деяких принципів особистісно орієнтованої технології безперервної післядипломної освіти. Автором розроблено критерії оцінки успішності під час самопрезентації вчителя в педагогічному процесі.

Зарубіжні дослідники [5] відзначають такі закономірності підвищення кваліфікації як одного з елементів безперервної педагогічної освіти: інтеграцію навчальної та професійно-педагогічної діяльності вчителя, що обумовлено особливостями навчання дорослої людини. Знання, які засвоює доросла людина, оцінюється нею насамперед як засіб розв'язання проблем і завдань, що виникають у ході її трудової діяльності. Таке вибіркоче ставлення має вповні об'єктивну підставу, яка випливає з місця, ролі, статусу дорослої людини в суспільстві. З цієї причини, чим більше навчальна діяльність пов'язана з трудовою, тим ефективніше відбувається процес особистісного і професійного росту вчителя. Якщо зміст навчання педагог розглядає як допомогу у вирішенні реальних щоденних труднощів, з якими він зустрічається в школі, то його зацікавленість в отриманні знань підвищується. А значить, підвищується і вірогідність того, що вчителі будуть використовувати рекомендовані їм технології, методики та програми навчання у своєму класі. Отже, максимально поєднавши теорію і практику, особистісні та колективні потреби, можна створити більш ефективний, особистісно- і практико- орієнтований процес підвищення кваліфікації. Проте, підкреслюючи, що ідея підвищення кваліфікації на базі школи знаходить все більше прибічників, не виключаються й інші варіанти, зокрема, традиційне навчання в учительських центрах.

Одним з представників особистісно орієнтованої освіти є Д.Хопкінс – один із розробників ефективної моделі підвищення кваліфікації в умовах структур, що склалися в США. Автор відзначає як важливу умову навчання вчителів з досвідом роботи – створення атмосфери гуманістичних взаємовідносин у професійному спілкуванні протягом всього періоду перепідготовки, врахування особливостей психології і педагогіки дорослих, опора на власний і професійний досвід учителя як основу для особистісного розвитку. Внаслідок аналізу педагогічного досвіду автор дійшов висновку: чим вище рівень особистісного розвитку вчителя, тим ефективніше він організовує педагогічний процес, активніше використовує нетрадиційні методики, краще розуміє своїх учнів, у більшому ступені демонструє готовність до перемін, відмову від стереотипів у професійній діяльності. Важливою, на нашу думку, є точка зору Д.Хопкінса відносно необхідності формування, збереження і розвитку неповторної індивідуальності кожного вчителя. Це можливо під час навчання педагогів методів саморегуляції, рефлексії, комунікативних навичок та навичок в умовах тимчасових колективів, зокрема, на курсах підвищення кваліфікації при освітніх центрах.

У працях Дж.Левінджера, Л.Спринтола, А. Чикеринга експериментально підтверджені вищезазначені положення.

Звернення до проблеми особистісного розвитку вчителя – відмітна риса особистісно орієнтованої парадигми в галузі перепідготовки вчителів – один із напрямів наукової школи під керівництвом Е.В. Бондаревської. Автором та його послідовниками розроблено педагогічну технологію розвитку педагогічної культури вчителя і шляхом підвищення рівня його психолого-педагогічної компетентності. Е.В. Бондаревська відзначає, що складові компоненти педагогічної культури (педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, особистісний розвиток учителя) є найбільш адекватними у структурі інноваційної діяльності педагога. Експериментальне дослідження, проведене Е.В.Поповою в рамках концепції Е.В.Бондаревської, засвідчило, що провідним компонентом у процесі росту педагогічної культури вчителя є особистісний розвиток.

У ряді праць (І.Д.Бех, Л.М.Мітіна, О.П. Саннікова, О.Я.Чебикін) розглядаються проблеми взаємозв'язку емоційної саморегуляції вчителя й активізації творчого мислення в педагогічній діяльності, планомірності усвідомлення особистісних смислів та установок шляхом самоаналізу. Виокремлено показники емоційного компоненту педагогічної взаємодії (емпатія, здібність до встановлення емоційних контактів), які значною мірою визначають рівень сформованості ефективної педагогічної взаємодії [1].

Вищезазначені якості об'єднані поняттям "професійна усталеність учителя" (за З.Н.Курлянд) – необхідною умовою успішності діяльності педагога. У структурі вдосконалення підготовки і перепідготовки вчителя професійна усталеність та професійно-педагогічна спрямованість утворюють взаємопов'язану і взаємообумовлену функціональну систему, компонентами та показниками якої є: навички емоційної саморегуляції, уміння приймати правильні рішення в змінюваній, непередбаченій ситуації, психолого-педагогічні знання.

У багатьох працях підкреслюється, що підвищення кваліфікації здійснюється на рівні розуміння вчителем теоретичних підстав, що висуваються, змісту навчання. Це звертає увагу авторів програм для педагогічної перепідготовки на необхідність теоретичного обґрунтування технологій і методик навчання, що висуваються. Оскільки в основі діяльності вчителя лежить складна система професійних та особистісних установок, стереотипів, то важливо націлити всю роботу на коригування чи вдосконалення професійно значущих переконань учителя.

Проведений нами аналіз досліджень у галузі особистісно орієнтованого напрямку підвищення кваліфікації, виявив такі вимоги до модернізації перепідготовки вчителів:

- розробка технологій саморозвитку, самоосвіти, самореалізації та самоактуалізації;
- конкретизація мети, змісту, методів, форм, засобів перепідготовки вчителів з урахуванням особистісно значущих орієнтирів;
- урахування індивідуального й професійного досвіду кожного педагога;
- орієнтація перепідготовки вчителя на навчання прийомам саморегуляції, рефлексії, самоаналізу педагогічної діяльності і комунікативних умінь і навичок.

У проаналізованих вище дослідженнях двох напрямів інтенсифікації підвищення кваліфікації вчителів: компетентно-та особистісно- орієнтованих парадигм спостерігаються загальні тенденції. Це – врахування потреб школи, що постійно динамічно змінюються, особистісна адаптація системи навчання, взаємодія і співробітництво в колективі, а також самоосвіта і саморозвиток учителя [3].

Проведений нами огляд літературних джерел засвідчив, що сьогодні збільшився інтерес до проблеми педагогічної взаємодії у системі підвищення кваліфікації: на обласному рівні (інститути вдосконалення вчителів); на районному рівні (районні методичні кабінети); на шкільному рівні (методичні об'єднання). Тому нами було зроблено спробу аналізу чинної системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, що відіграла відчутну роль у розвитку вітчизняної школи. Тривалий час вона забезпечувала працівників освіти необхідними знаннями та вміннями, сприяла зростанню їх професійної майстерності. Проте, як у змістовому, так і в організаційному плані, система підвищення кваліфікації не завжди відповідає сучасним вимогам до освіти. Нові пріоритети й соціокультурні цінності, виражені в інтеграції зусиль освітніх систем країн Європейської спільноти, обумовлюють необхідність інноватизації змісту, засобів, форм і методів педагогічної взаємодії. Упровадження нових сучасних педагогічних технологій потребує від учителя мобільності, гнучкості, творчих якостей і навичок професійного самовдосконалення. Тому особливої значущості набуває пошук шляхів, методів і умов формування ефективної педагогічної взаємодії вчителів, що мають досвід і стаж педагогічної діяльності.

Підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, як відомо, має за мету забезпечити всебічний розвиток особистості вчителя, збагатити досягненнями національної і світової культури, поширити коло філософських знань, ознайомити з інноваційними технологіями ефективної педагогічної взаємодії.

Деякі автори відзначають, що останнім часом обласні інститути підвищення кваліфікації, міські та районні методичні кабінети до роботи з учителями все частіше залучають представників науки, мистецтва, проводять психолого-педагогічні тренінги для вчителів і учнів, ділові ігри. Однак такі заходи зазвичай мають епізодичний характер.

Особливої значущості підвищення рівня ефективності педагогічної взаємодії набуває в ракурсі сучасних вимог до атестації педагогічних кадрів, коли передбачається: оволодіння тим, кого атестують, основними методами педагогічної діагностики; розвиток умінь будувати педагогічно доцільні міжособистісні взаємовідносини з учнями; прояв здібності здійснювати індивідуальну роботу на основі вивчення результатів діагностики; знання вікових особливостей та ін [4].

Сьогодні сформулювалося і робоче поняття "ефективна педагогічна взаємодія", як особистісно орієнтована взаємодія, переважно "суб'єкт-суб'єктне", хоча може бути і "суб'єкт-об'єктне", що передбачає:

- орієнтацію на визнання позитивних якостей, сильних сторін, значущості особистості в системі "вчитель-учень";
- розвинену здібність до емпатії, розуміння та врахування емоційного стану особистості в системі "вчитель-учень";
- уміння мотивувати інших на діяльність і досягнення в ній;
- конкретні комунікативні вміння;
- повага до самого себе, знання власних сильних сторін, умінь використовувати їх у власній діяльності;
- здібності контролювати свій емоційний стан;
- володіння культурою мовлення .

У розробці методик оцінки ефективності педагогічної взаємодії, дослідники дійшли висновку, що "педагога-майстра" характеризують розвинені креативні (творчі) і методологічні здібності й уміння:

- коректувати зміст спілкування, тобто ставити перед школярами проблеми, адекватні їх віковим особливостям, що здатні їх зацікавити;
- розвивати принцип "зворотного зв'язку";
- володіти індивідуальними навичками самоконтролю і самоаналізу;
- виявляти особистісні особливості тих, кого навчають, визначати й ураховувати емоційний стан керівників, колег та учнів.

Таким чином, на цей час проведена значна робота з модернізації процесу підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Подальшого дослідження потребує проблема підвищення ефективності психолого-педагогічної підготовки вчителів-фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Особистісно орієнтоване виховання. – К., 1998. – С.21-99.
2. Мицкевич Н.И. Пути совершенствования системы повышения квалификации педагогических кадров. – М., 1999. – С. 19-28.
3. Унтілова Е.А. Формування еталонів ефективної педагогічної взаємодії. Методичні рекомендації. – Одеса, СВД Черкасов М.П., 2005. – 24 с.
4. Цимбалюк І.М. Підвищення професійної кваліфікації: психологія педагогічної праці. – К., 2004. – 146 с.
5. Department for Education News-Statement by Gillian Shepherd, Minister for Education. 1994.– p. 101-107.

РЕЗЮМЕ

Статтю присвячено аналізу стану справ в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, визначено основні напрями інтенсифікації – компетентно та особистісно орієнтований. Дано теоретичне обґрунтування комплексного підходу до вирішення завдань щодо модернізації післядипломної освіти вчителів згідно європейським вимогам.

РЕЗЮМЕ

В статье дан анализ состояния дел в системе повышения квалификации педагогических кадров, определены основные направления интенсификации – компетентно и личностно ориентированные. Дано теоретическое обоснование комплексного подхода к решению задач модернизации последипломного образования учителей согласно европейским требованиям.

SUMMARY

The article analyses the state of affairs in the system of retraining of pedagogical staff; establishes the main trends in intensification – competence and personality oriented ones. It also substantiates the complex approach to solving problems of modernization of post-graduate education of teachers due to European demands.
